

نسخه‌های خطی سر آلبرت هوتوم – شنیدلر

■ نوشته ادوارد.جی. براون
■ ترجمه نجم‌السادات مرعشی

در میان اروپاییان به ندرت می‌توان شخصیتی مانند آلبرت هوتوم یافت
شخصیتی مانند آلبرت هوتوم یافت
که چنین دانش عمیق و گسترده‌ای
از ایران داشته باشد

من بپذیرید/ ارادتمند شما، آلبرت هوتوم شنیدلر» هر پژوهشگر و کتاب‌دوستی، این سخاوت و بخشندگی را تحسین می‌کند، کاری که من هرگز فراموش نخواهم کرد.

آلبرت هوتوم شنیدلر بسیار اندک از خود و زندگی‌اش صحبت می‌کرد و آن اندک زندگی‌نامه موجود از ایشان نیز مربوط به گفته‌های پسرش ال. هوتوم شنیدلر است که تا حدودی با او مراد شده است.

زندگی‌نامه و آثار سرآلبرت هوتوم: «ژنرال سرآلبرت هوتوم – شنیدلر در ۲۴ سپتامبر ۱۸۴۶ متولد شد و در ۱۸۶۸ در سرویس تلگراف هند و اروپایی در ایران مشغول به کار شد. در آنجا، تحت نظارت (Colonel Sir John Bateman Champain) و دیگر مدیران سازمان، شایستگی خود را نشان داد. او در سال ۱۸۷۶، از کار خود استعفا داد و به عنوان مشاور مخبرالدوله در امور تلگراف مشغول شد؛ پس از مدتی وزیر تلگراف ایران شد و خطوط تلگراف بسیاری برای ایران طراحی کرد. او برای پیشبرد تلگراف و طرح‌های معدن و

در میان اروپاییان به ندرت می‌توان شخصیتی مانند آلبرت هوتوم (Albert Houtum) یافت که چنین دانش عمیق و گسترده‌ای از ایران داشته باشد. هوتوم از آن دسته شخصیت‌های علمی و متواضعی بود که به علم بیش از انتشار آثار خود اهمیت می‌داد و در همه حال، آماده عرضه تمام دانسته‌های خود به شاگردانش بود. **لرد کرزن** (Lord Curzon)، از بی‌دریغ بودن او در نشر دانش، در مقدمه کتاب گرانقدر خود، ایران (Persia) (ج یک، ص دوازده – سیزده، لندن، ۱۸۹۲) چنین نوشته است:

«در شروع کار با اقتدار و در همراهی بی‌دریغ بود. ژنرال آ. هوتوم شنیدلر یک نجیب‌زاده بود که در خدمت به فرهنگ ایران، در مشاغل مختلف، خدمات پرارزشی انجام داد. اگر کمک‌های بی‌دریغ او نبود بدون شک، من دچار مشکل و خطا می‌شدم. بسیار اندکند کسانی که خود شایسته تألیف کتاب پرارزشی باشند اما دیگران را یاری کنند تا کیفیت کتاب مشابهی را بهبود بخشد.»

ادوارد براون در ادامه می‌نویسد: «هوتوم شنیدلر، نسبت به کسانی که از تهران بازدید می‌کردند و حتی کسانی که مدت زیادی در آنجا اقامت داشتند، مهمان‌نوازی خاصی داشت. برای این جانب سبب خرسندی بسیار بود که ایشان پس از بازگشت به کشور تصمیم گرفتند در فنسنتون اقامت گزینند که با کمبریج، تنها ده مایل فاصله داشت و من می‌توانستم ایشان را ملاقات کنم. برای یک محقق که مدت زیادی جهت یافتن موضوع و مطالب مورد نظر خود وقت می‌گذارد، سخت‌ترین کار بخشیدن کتاب است؛ کاری که این دانشمند به راحتی انجام می‌دهد.»

در ۱۹۰۱ در نشریه انجمن سلطنتی آسیایی (JRAS, vol. 1, pp. 46-704 and 611-xxxiii) گزارشی از یک نسخه خطی نادر و یا دست کم کمیاب، درباره تاریخ اصفهان منتشر کردم که **سر جان ملکوم** آن را در ۱۹ می ۱۸۲۷، به انجمن آسیایی معرفی کرده بود. همان‌طور که گفته‌ام، این کتاب بر اساس کتابی به زبان عربی اثر **مفضل بن سعید مافروخی**، در ۴۲۱ ق.، سیصد سال پیش از ترجمه فارسی آن، تألیف شده است. در یکی از دیدارهایم با آلبرت هوتوم شنیدلر، وی علاوه بر یک نسخه از ترجمه فارسی این اثر، یک نسخه جدید و خوب از صورت عربی آن، در اختیار من گذاشت، این نسخه ارزشمند را با یادداشتی به مضمون زیر، از ایشان دریافت کردم:

«پروفسور براون عزیز – این کتاب کوچک را به عنوان یادگاری از

**هوتوم از آن دسته شخصیت‌های علمی
و متواضعی بود که به علم بیش از انتشار
آثار خود اهمیت می‌داد و در همه حال،
آماده عرضه تمام دانسته‌های خود به
شاگردانش بود**

- ۱۳- مطالبی درباره رود کر در فارس، ۱۸۹۱ / Notes on the Kur River in Fars, 1891
- ۱۴- مطالبی درباره صنبتین، ۱۸۹۲ / Notes on the Sabaeans, 1892
- ۱۵- مطالبی تاریخی در جنوب غرب ایران، ۱۸۷۸ / Historical Notes on South - Western Persia, 1878
- ۱۶- دریاچه‌های جدید میان قم و تهران (با نقشه)، ۱۸۸۸ / On the New Lake between Kum and Teherán (with map), 1888
- ۱۷- درباره مسافت فرسخ، ۱۸۸۸ / On the Length of the Far-sakh, 1888
- ۱۸- پارسیان ایران و زبانشان، ۱۸۸۱ / Die Parsen in Persien, ihre Sprachem u.s.w., 1881
- ۱۹- مطالعه عمیق‌تری درباره کردها، ۱۸۸۶ / Beiträge zum Kurd. Wortschatze, 1882
- ۲۰- مطالبی درباره کردها، ۱۸۸۲ / Weitere Beiträge zum Kurd. Wortschatze, 1886
- ۲۱- مطالب تازه‌ای درباره پژوهش بر روی کانی‌ها، ۱۸۸۱ / Neue Angaben über die Mineralreichthümer Persiens, 1881
- ۲۲- ژئولوژی شمال غرب ایران، ۱۸۸۲ / Geologie d. Gegend zwischen Sabzwár und Mesched, 1886
- ۲۳- زمین‌شناسی منطقه میان سبزوار و مشهد، ۱۸۸۶ / Geologie d. Gegend zwischen Sabzwar und Mesched, 1886
- ۲۴- فرهنگ عبری - فارسی، ۱۹۱۹ / Eine Hebräisch-Persische Handschrift, 1909
- ۲۵- اقلیم‌شناسی ایران، ۱۹۱۹ / Klimatafeln aus Persien, 1909
- ۲۶- سیر نزولی مغول‌ها در ایران، ۱۸۸۰ / Coinage of the Decline of the Mongols in Persia, 1880
- ۲۷- کنکاش در خزانه سلطنتی ایران، ۱۸۹۷ / Curiosities in the Imperial Persian Treasury, 1897
- ۲۸- سفر دوم شاه به اروپا، ۱۸۷۹ / The Shah's Second Journey to Europe in 1878, London, 1879
- ۲۹- لهجه سمنانی، ۱۸۷۷ / Der Semnánische Dialect, 1877

راه‌سازی، به دورافتاده‌ترین نقاط قلمرو شاهنشاهی سفر کرد. از این رهگذر، دانش بسیاری نسبت به جغرافیا و لهجه‌های مختلف ایران به دست آورد.

آلبرت هوتوم، در سال ۱۸۹۳، به عنوان نخستین مدیر بانک تازه تأسیس ایران (بانک شاهی) و مدیر فعالیت‌های معدن‌کاوی در ایران معرفی شد. پس از مدتی، به مدیریت بازرسی بانک منصوب شد و پنج سال در آن جا خدمت کرد. سپس به عنوان مشاور ارشد، وارد امور خدماتی حکومتی شد؛ هم زمان مسئولیت اداره گذرنامه تهران را نیز به عهده داشت.

هوتوم به خاطر خدماتش به دولت هند، در ادوار مختلف، به دریافت دیپلم‌های CIE، در سال ۱۹۰۰ و KCIE در سال ۱۹۱۱، نایل آمد. وی در سال ۱۹۱۱، بازنشسته شد و باقی عمر را در انگلستان گذراند. هوتوم عضو انجمن جغرافیای انگلیس، هلند، آلمان و اتریش، همچنین انجمن سلطنتی آسیایی و انجمن‌های زمین‌شناسی و حیات وحش اتریش بود. از آثار او در این زمینه، مقاله‌ای است که در آن، زندگی گونه‌های مختلف بز کوهی در جنوب ایران را بررسی کرده است. گونه جدیدی را که او مطالعه کرده بود، «تراگلاپوس هوتوم شنیدلری» نام نهادند.

آثار متعددی که از وی به چاپ رسیده است، عبارتند از:

- ۱- مطالبی درباره بلوچستان ایران، ۱۸۷۷. به قلم ال. هوتوم شنیدلر، فرزند سرآلبرت هوتوم. / Notes on Persian Balúchistán, 1877.
- ۲- سفر به مناطق ناشناخته خراسان، ۷۷-۱۸۷۶ / Reisen in 77- unbekanntten Gegenden Chorasans in 1876
- ۳- سفر به جنوب غرب ایران (با ۲ نقشه)، ۸-۱۸۷۷ / Re isen im 8-südwestlichen Persien (with 2 maps), 1877
- ۴- سفر به شمال ایران (با یک نقشه)، ۱۸۷۷ / Reisen im nördlichen Persien (with 1 map), 1878
- ۵- سفر به جنوب ایران (با یک نقشه)، ۱۸۷۹ / Reisen im südlichen Persien (with 1 map), 41879
- ۶- سفر به شمال غرب ایران (با سه نقشه) ۲-۱۸۸۰ / Reisen im 2-nordwestlichen Persien (with 3 maos), 1880
- ۷- ایران شرقی (با یک نقشه)، ۱۸۹۶ / Eastern Persian "Irak" (with 1 map), 1896
- ۸- مسیر مارکوپولو در جنوب ایران، ۱۸۸۱ / Marco Polo's Itinerary in Southern Persia, 1881
- ۹- مارکوپولو، ۱۹۹۸ / Marco Polo's Camadi, 1898
- ۱۰- مارکوپولو، آلبر شل و یادداشت‌های الموت، ۱۹۰۹ / Marco Polo's Arbre Sol, and Notes on ALamút, 1909
- ۱۱- مطالبی درباره برخی یافته‌های باستان‌شناسی حوالی دامغان، ۱۸۷۶ / Notes on some Antiquities found near Dámghán, 1876
- ۱۲- مطالبی درباره دماوند، ۱۸۸۸ / Notes on Damávand, 1888

**شنیدلر پیش از فوت، قسمت زیادی
از یادداشت‌هایش را از بین برد. تنها
دست‌نوشته‌هایی درباره سنگ‌های
گران‌بهای قم و کاشان و یادداشت‌هایی
درباره خواجه رشیدالدین فضل‌الله از او
باقی مانده است**

۳۰- کلمه «گلی»، ۱۹۱۰/۱۹۱۱، The Word 'Scarlet', 1910

سایر کتاب‌ها و نوشته‌های او در مجلات آکادمیک چاپ شده است. گزارش‌های ویژه‌ای درباره معدن فیروزه و مقالاتی در دایره‌المعارف بریتانیکا و نیز گزارش‌هایی برای وزارت خارجه و دولت هند نیز از او باقی مانده است.

پس از درگذشت هوتوم شنیدلر، همسرش کتابخانه او را به فروش گذاشت، من که از این امر آگاه شدم، توانستم کتابخانه او را همراه با کتابخانه فارسی‌اش را در ۵ ژانویه ۱۹۱۷، خریداری کنم. باقی کتاب‌های او را هفر (W. Heffer) از کمبریج خرید. در اینجا لازم می‌دانم از سرکار خانم شنیدلر که در ارزش‌گذاری بر روی این مجموعه گران‌بها برای من تسهیلاتی قائل شدند تشکر کنم.

شنیدلر بارها کتاب‌هایش را خوانده و در حاشیه آن‌ها یادداشت‌هایی گذارده است. کتاب‌ها به مرور زمان بسیار فرسوده شده‌اند و من به دقت از آن‌ها نگاه‌داری می‌کنم. شنیدلر پیش از فوت، قسمت زیادی از یادداشت‌هایش را از بین برد. تنها دست‌نوشته‌هایی درباره سنگ‌های گران‌بهای قم و کاشان و یادداشت‌هایی درباره خواجه رشیدالدین فضل‌الله از او باقی مانده است. من هرگز کتابخانه‌ای بدین کوچکی، حدود ۵۶ جلد نسخه خطی، و در عین حال این همه مفید برای مطالعه در یک زمینه خاص ندیده‌ام. موضوع‌هایی همانند شعر و یا نثر موزون یا مطالب فلسفی و مذهبی زیاد خوشایند او نبود. به یاد دارم در ایران، روزی از او پرسیدم آیا به تصوف اعتقاد دارد جواب داد: «خیر». چه فایده دارد سعی کنیم مردمی را دریابیم که خود معنی خود را نمی‌فهمند؟ تعداد قابل توجهی از کتاب‌های او از کتابخانه دو شاهزاده معروف قاجار، فرهاد میرزا معتمدالدوله و بهمن میرزا بهاءالدوله جمع‌آوری شده‌اند؛ این نسخه‌های خطی عبارتند از:

۱- روضة‌الابرار (ترجمه نهج‌البلاغه)

۲- مقالات شیخ رکن‌الدین علاءالدوله سمنانی

۳- روضه اولی الالباب (تاریخ بناکتی)

۴- طبقات محمود شاهی گجرات

۵- مجمل فصیحی خوافی

۶- نسخ جهان آرا

۷- خلد برین

۸- تاریخ سلطانی

۹- زبدة‌التواریخ در انساب و احوال

- ۱۰- زبدة‌التواریخ سنندجی
- ۱۱- زینة‌التواریخ
- ۱۲- احسن‌القصص
- ۱۳- شمس‌التواریخ
- ۱۴- عقد‌العلی للموقف الاعلی
- ۱۵- مواهب‌الهی (تاریخ آل مظفر)
- ۱۶- مطلع‌السعدین و مجمع‌البحرین
- ۱۷- ظفرنامه شرف‌الدین علی یزدی
- ۱۸- سلسله‌النسب صفویه
- ۱۹- تاریخ عالم آرای عباسی تألیف اسکندر منشی
- ۲۰- تاریخ آل قاجار
- ۲۱- تاریخ ذوالقرنین
- ۲۲- تاریخ میرزا مسعود و غیره
- ۲۳- گلدسته گلشن راز در تعریف سلطان محمد عادلشاه
- ۲۴- منتخب‌الباب (جلد سوم)
- ۲۵- رساله فی محاسن اصفهان للمافروخی
- ۲۶- تاریخ اصفهان
- ۲۷- نصف جهان فی تاریخ اصفهان
- ۲۸- تاریخ دارالامان قم
- ۲۹- تاریخ مازندران ظفرالدین
- ۳۰- شرف‌نامه شرف‌الدین بتلیسی
- ۳۱- ترجمه سیرالنبی
- ۳۲- نفحات الانس
- ۳۳- تذکره الشعراى دولت شاه
- ۳۴- تذکره دلگشا
- ۳۵- مخزن‌الاسفار
- ۳۶- هفت اقلیم امین احمد رازی
- ۳۷- نزهة‌القلوب
- ۳۸- خاتمه روضة‌الصفاء (۲) عجایب‌الاشیا
- ۳۹- شهرستان و عجایب‌المخلوقات و غیره
- ۴۰- عددخانه‌ها و سایر بناهای دارالخلافه باهره طهران
- ۴۱- مجمل‌الحکمه (ترجمه رسایل اخوان‌الصفاء)
- ۴۲- ترجمه ایضاح فی اسرار النکاح (۲) رساله در اعز اوقات (۳) فرخ‌نامه جمالی
- ۴۳- قرآ بادین شغالی
- ۴۴- مجموعه رسائل طیبیه
- ۴۵- تنسوق (تنگسوق) نامه ایلخانی
- ۴۶- جواهرنامه
- ۴۷- بهجة‌الرواج (۲) رساله کرامیه دوره سفرچی (۳) توزکات تیموری
- ۴۸- مجمع‌الفرس سروری
- ۴۹- فرهنگ رشیدی
- ۵۰- جوامع‌الحکایات و لوامع‌الروایات
- ۵۱- بستان‌للعارفین و گلستان‌للعابدین
- ۵۲- منشات رشیدی